

ИСИХАЗАМ И КАЛЕНДАРСКО ПИТАЊЕ^{*}

Милош Миловановић

Математички институт САНУ

Кнеза Михаила 36, Београд

milosm@mi.sanu.ac.rs

Исихазам је сложена појава Цркве која упоредо изискује више одређења. Премда представља древну вештину исконског подвижништва, он постаје средишњи проблем богословља у XIV веку услед исихастичких спорова који су завладали Византинском Царевином. Основна тема спора се тичала Таворског боговиђења које подразумева могућност да се искусе превечне енергије Божанства, о чему сведочи *Свето писмо* и предање отаца. Ово је превходно одређење исихазма у богословској литератури која с тим у вези помиње саборе у Цариграду. Остаје међутим по страни чињеница да је то у суштини подвижничка пракса која претходи неведеној теорији. Стога су од значаја споредна одређења овог покрета који чини историјску окосноцу Цркве српских и поморских земаља.

У раду се усредсређујемо на поимање времена, сматрајући га суштом одредницом исихазма. Реч је о умно-срдачној молитви која укључује праксу дисања, што чини основ богослужбене свести с обзиром да успоравање дисања и особена ритмизација доиста присуствују у богослужењу византинског стила. Удисаји и издисаји одговарају дану и ноћи, или пак Сунцу и Месецу у њиховом значају за пасхалију црквеног календара, успостављајући литургичко време које је основ пасхалног правила. Наведене танчине расветљавају космологију исихастичког подвига која наглашава значај календарског питања, што представља константу српске црквености.

* Рад је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије кроз пројекте ИИИ 044006 и ОИ 174014.

Кључне речи: литургичко време, пасхалија, Зодијак, Црква српских и поморских земаља

1. Увод

Под исихастичким споровима, подразумевају се пре свега бурна збивања која су потресала Источно Римско Царство у XIV и XV веку имајући неизмеран значај за црквену догму. Основна тема спора се тичала Таворског боговиђења које подразумева могућност да се искусе превечне енергије Божанства, о чему сведочи *Свето писмо* и предање отаца. Ово је превасходно одређење исихазма у богословској литератури која с тим у вези помиње саборе у Цариграду (Лоски 2006, стране 113-124).

Често се при том пренебрегава чињеница да је то у суштини подвижничка пракса која претходни наведеној теорији, што би значило да се спор тичао не само начелне могућности већ и делатних поступака у стицању благодати. С тим у вези, од значаја су Дионисије Ареопагит, Макарије Египатски, Еваргије Понтијски, Марко Пустинјак, Јован Лествичник, Максим Исповедник, Исак Сирин, Јован Дамаскин, Симеон Нови Богослов и остали оци код којих преовлађују елементи исихастичког подвига. У таквим разматрањима пак, обично остаје скрајнута по много чему кључна појединост која исихазам чини историјском окосницом Цркве српских и поморских земаља.

2. Парадигма исихазма

Током XIV века наине, његова парадигма постаје Преподобни Јоасаф који се подвига ради одрекао престола. Чувени теоретичар и бранитељ исихазма Григорије Палама је био нарочити поштовалац индијског принца (Радојчић 1955).¹ Он се међутим својом појавом превасходно везује за Цркву Богородичиног успења у Студеници, где је живописан поред Богородице студеничке. Његова икона на почасном месту при заштитници Манастира вишеструко је необична. До Студенице, она уопште није била насликана и при том се ретко виђала у хоровима пустиножитеља до XIV века када су се

¹ Црква Светог Димитрија у Солуну чува фреску на којој је Григорије Палама представљен у друштву Преподобног Јоасафа.

теме у програмима живописа веома размножиле. Очигледно је лична наклоност утацала на појаву Преподобног Јоасафа уз игумански престо, при чему знамо да је студенички игуман и архиепископ Сава Српски имао знатног удела у осликавању цркве. Овај светитељ, који је такође живописан у припрати Милешеве, се сходно томе сматра његовим узором (Ђурић 1995). У том погледу поимамо опаску Николаја Велимировића (2002, страна 47, фуснота 1) да је Свети Сава био исихаста и да је спас од учесталих прогона исихазам нашао у Србији где је одувек поштован.

Едвард Лабулеј (1859), писац који се занимао за српску књижевност и превођење народних прича, указао је да Преподобни Јоасаф на крају крајева представља приповест о Буди (Радојчић 1952/53, страна 78).² Потоња истраживања су поткрепила ову тврдњу (Сантив 1907, стране 178-184), што је од кључног значаја за поимање исихазма ког је Ендре фон Иванка (1952) назвао *византинска јога* с обзиром на њено присуство у будизму. Богослови се обично уздржавају од таквог одређења, наводећи битне одлике које јогу разликују од исихастичког подвижништва. Владан Перишић (1996, страна 129) наглашава да јога представља технику која сама по себи доводи до циља, док је код исихазма у питању само један од услова што човека чине пријемчивим за благодат – међу којима су такође пост, бдење, молитва и остале врлине. Ова примебда међутим није сасвим на месту јер у будизму такође преовлађује саборно богослужење, а присутни су и остали обреди које смо навели. Серафим Саровски при том тврди како су сви они скупа незнатни, те да само њихов учинак Христа ради доноси благодатни плод (Селаври 1997, стране 127-128).³ Застрањења у том погледу заиста постоје, али су присутна свугде и представљају више сличност него разлику. Сродност са јогинима је истицао Радован Казимировић (1940, стране 385-392) који исихасте назива *ћуталице* што је адекватан превод ове речи на српски језик, уз појам *тиховање* потекао од Јустина Поповића (Радовић 2010, страна 6).

² Његово име (на грчком Ἰωάσαφ – Јоасаф) одговара називу *Јуасаф* како Арапи означавају Буду (на арапском يواساف – бодисатва).

³ Тумачећи причу о мудрим и лудим девојкама (Матеј 25.1-13), он истиче да разлика међу њима није била у врлини јер су све одреда биле девојке. Луде су међутим сматрале да се верност састоји у врлим делима, па нису мариле за благодат.

Он је израз речи апостаола Павла да жена у Цркви ћути, чиме исихазам одговара Њеном оглављењу у Богочовеку (1.Коринћанима 14). Народно предање неретко сведочи како је Свети Сава утишао реке, што представља кроћење природних стихија (Ђилас 2005, страна 106).⁴

Везе између исихазма и јоге су бројне и многоструке (Хисамацу & Патни 2015; Ђурић 1929). Дирљиво је посматрати како исте оптужбе који Запад упућује исихастичком подвижништву, Православна црква прослеђује Далеком истоку. То се пре свега односи на технизаацију и соматизацију молитве, која им представља заједничко обележје. Гледање у пупак ради сабирања, што је изазивало подсмех противника праћен погрдним називом *омфалопсихи* (на грчком ὀμφαλόψυχοι – пупчанодушници), такође налази упроиште у јоги будући да означава космогонијско средиште из ког је стварност потекла (Десикачар 2015, страна 192). Адам је саздан и покопан на Голготи која је место распећа, што Христов крст чини искупитељском жртвом. Распрострањени вид ове симболике је Дрво живота, које чини средишњу осу света и његов ослонац (Елијаде 2015, стране 47-48). Крстовданско богослужење помиње Дрво засађено на Калварији, на ком је Цар времена донео спасење – које излазећи из дубина ураста у средиште Земље посвећујући сав свет (Елијаде 2015, стране 207-222). Његов значај наговештавају *Приче Соломонове* (3.18) које кажу да је Божија премудрост дрво животно онима који се за њу хватају, што одговара лествици исихастичког подвига (Елијаде 2015, стране 52-58 и 210).

3. Појам времена

Без намере да дамо општу разраду ове теме, усредсређујемо се на поимање времена сматрајући га суштом одредницом исихазма. Од значаја је чињеница да исихастички спорови постају доминантни током XIV и XV века, што управо представља истек седмог миленијума. Византинску еру чини хронолошка матрица чији миленијуми одговарају данима *Постања*, па је седма хиљада значила окончање седмице и наступ Невечерњег дана. Сходно

⁴ *Умукли Вир* је место чудно тихо усред тескоте, где је Свети Сава ућуткао штапом Тару да му не би сметала у пријатну разговору.

томе, она означава *есхатон* (на грчком ἔσχατον – исход) с обзиром да је овај дан Васкрс који излази из оквира цикличне хронологије успостављајући недељну спиралу (Миловановић 2019).⁵ Спирала есхатона се пореди са муњом која доноси објаву, што је квалитативно разликује од линеарног и кружног континуума обједињених устројством њене геометрије (Елијаде 2015, стране 95-99).⁶ Седамхиљадита година је у том погледу објавила рађање Руског Царства које је наследило Византију чији је пад представљао неминовност (Зелинский 1996, §23). При том је увертира ових збивања било крунисање Стефана Душана у Серу за цара Срба и Грка, што је подразумевало установљење Српске патријаршије са седиштем у Пећи (Тодоровић 2015, страна 197, фуснота 72). Пећка патријаршија је обновљена у XVI веку залагањем великог везира Мехмед-паше Соколовића, чиме се српски народ надовезао на исихастички подвиг (Петровић 2017, страна 24).⁷ Самим тим, миленаризам Срба обухвата више древних елемената уколико се пореди са грчким или јеврејским који су поглавито књижевног карактера. Миленаристичким структурама и очекивањима се приписује велики значај за стварање расположења које ће довести до Првог српског устанка (Стојановић 2006, страна 28-32; Казимировић, страна 355).⁸

Помен Исусове молитве, која је обележје исихастичког подвига, налазимо у *Јеванђељу по Луки* (18.13): *А цариник издалека стајаше и не шћаше ни очију подигнути на небо, него бијаше прси своје говорећи: „Боже! Милостив буди мени грешноме.“* Овај вапај трудне душе која мимо Бога не налази спокоја разгранав се у цео спектар поука чији немали број истиче значај дисања. Нићифор Исихаста наглашава како њиме дух силази у срце и сједињује са душом испуњавајући је радошћу (Перишић, страна 128; Добротољубље 5.6).

⁵ Налик лествици музичких тонова, завршни ступањ одговара почетном – али је за октаву виши.

⁶ Њен израз представља изрека: *Чему је време, томе је и вакат*, тичући се погодног часа који твори јединство са извесним збивањем. Ово представља меру времена у будизму који упозорава да се не губи час јер ће жалити они који га пропусте.

⁷ Светосавље представља успели спој индоевропских и семитских предања, чега је мањкало Византинском Царству.

⁸ Песма Филипа Вишњића *Почетак буне на дахије* представља апокалиптични приказ који поприма обресе календарске хронологије – исказане формулама: *Од Трипуна до Светога Ђурђа, Од Ђурђевога до Дмитрова дана...* – чиме успоставља спиралу есхатона. Ово сведочанство расветљава миленаристичку конфигурацију која линеарни след сматра другоразредним, што је чест случај у црквеној литератури. Наступ часа погодног за национално ослобођење и освету упечатљиво изражавају речи: *Јер је крвца из земље проврела.*

Исихије Јерусалимски у том погледу додаје: *Имај на уму да су силазак ума помоћу дисања у срце као и мирно полумрачно место само помоћна средства. Суштина ствари лежи у неподељеном чистом и сабраном призивању Господа у срцу са вером* (Селаври 1997, страна 49). *Добротољубље* наводи разне технике с тим у вези, али се због пратећих тешкоћа не препоручује њихово упржањавање док не наступе дејством благодати (Селаври 1997, стране 49-51). Оне се пореде са боловима породиље (Јеремија 6.19-30) с обзиром да ће Царство задобити онај ко се до бола труди (Матеј 11.12). Сабирање пажње у будизму такође наилази на сличне препреке (Дамасами 2014, стране 28-41).

Григорије Палама напомиње како је почетнике умесно навикавати да се сабирају дисањем. Задржавање даха прати пажњу, јер је при сабирању дисање успорено (Темпл 2009, стране 74-75; *Добротољубље* 5.9). Успоравање дисања и особена ритмизација доиста присуствују у богослужењу византинског стила, што исихазам чини изразом богослужбене свести (Попмихајлов 2007, стране 177-183).⁹ У том погледу, недељна спирала која је симбол васкрсења (Елијаде 2015, стране 168 и 183-184) одговара појму литургичког времена представљајући темељну одредницу иконографије (Миловновић & Томић 2016; Калокирис 1967). Богослужење својим устројством изображава једноначелност Тројице, при чему Отац одговара тишини будући једино што истински приносимо Богу (Псалтир 50.17). Син је означен изричитим гласом док је Свети Дух *исон* (на грчком *ἰσον* – исти), лежећи глас који игра улогу основне тонске равни. Приметимо да се *исон* јавља и у будизму, што такође представља везу између исихазма и јоге.

4. Правило Пасхе

Литургичко време није пуки продужетак претходног трајања, већ пре свега изданак богослужења. Зауостављање сунца и месеца током Гавонске битке (Исус Навин 10.12-13) у том погледу представља кључну опаску на коју

⁹ С тим у вези, наводе се *Херувимска* и *Недељна причесна песма*. Иста је појава присутна у народној музици, чему је пример песма *Кажу, кажу, либе Стано* у извођењу Предрага Гојковића и Есме Реџепове.

указују битни аутори (Елијаде 2015, страна 100; Августин 2009, књига 11, глава 30). Јога сходно томе отпочиње космоизацијом бића, чиме удисаји и издисаји одговарају дану и ноћи или пак Сунцу и Месецу у њиховом значају за пасхалију црквеног календара. На тај начин јогин постаје космос чије дисање није аритмично, а мисао анархична и расута. Недељна спирала које је суштина Пасхе наступа срастањем Сунчевог и Месечевог циклуса у појмовима пасхалног равноднева и уштапа. Искуство Невечерњег дана настало заустављањем сунца и месеца присуствује у бројним текстовима јоге, који наговештавају стање *где не постоји ни дан ни ноћ и где нема ни болести ни старости* (Елијаде 2015, стране 103-112).¹⁰

Овај спој разнородних елемената у пасхалном правилу упечатљиво је изражен јеванђеоским сведочанством о помрачењима Сунца и Месеца на распећу (Матеј 27.45; у вези са 24.29), која одговарају супротстављеним менама.¹¹ Сходно томе, пасхални уштап не представља мену месеца, већ његову пуноту којом је обједињен Сунчев и Месечев ход. Ово се с правом сматра врхунским дометом антике по календарском питању. Успостављени однос сјаја ноћног неба и одговарајућег пандана дневне светлости представљао је откриће великог домета. Историја астрономије тврди да су га у закључном облику изнашли упоредо на Истоку и Западу – у Вавилону, Грчкој и Кини – средином првог миленијума пре нове ере. Било је то правило деветнаестогодишњег периода који је остао упамћен под називом *Метонов циклус*. Суштина овог правила се састоји у томе да се у периоду од 19 година седам пута умеће додатни месец у дванаестомесечни период звани *лунисоларна година* (Зелинский 1996, §6).

Правило грчког астронома Метона представља ремек-дело астрономије. Управо оно чини основ лунисоларних календара, с тим да његови корени без сумње сежу у древну прошлост. Још су Сумерци с времена на време уносили додатни месец у свој календар по Месецу и Сунцу, а вавилонски цар Хамураби је тим поводом издао посебан указ. Све у свему, сматрамо га изразом свештеног предања чијем су расветљавању бројни народи

¹⁰ Јога је у целости устремљена стицању овог искуства које представља ишчезнуће несвесног.

¹¹ Месец се помрачује када је пун, а Сунце када је млад месец.

прилагали властити допринос. Црквена пасхалија је заснована на овом правилу, чиме је предању древних народа потврђена светлост вечне истине и целомудреног савршенства.

Метонов циклус је додатно усложњен поделом на дане, множећи се са четворогодишњим периодом пасхалног равноднева ког чине три просте и једна преступна година.¹² Овај појам који одговара 22. марту обједињује Тропски и Сидерички зодијак будући да означава положај ♈-тачке током II века када су зодијачки језици били подударни.¹³ Недуго потом су се разишли услед прецесесије, па већ током Никејског сабора ♈-тачки Тропског зодијака одговара 21. март што међутим не представља пасхални равноднев (Миловновић 2019).¹⁴ Његово поистовећење са 21. мартом наступило је заблудом да се Васкрс не сме празновати на уштап већ тек наредног дана, што је темељно оповргао Максим Трпковић (1909).¹⁵

Тропски и Сидерички зодијак означавају ум и срце будући да се први од њих тиче годишњих доба која организују људске делатности, а други звезданог неба чији циклуси представљају дамаре тела. Њихово обједињење у пасхалији би стога одговарало благодатном уму који почива у срцу (Лоски 2003, стране 150-151). Умно-срдачна молитва исихазма је платонистичку антропологију превела у хришћанску, чиме је неоплатонизам нашао своје изходиште у предању Цркве (Перишић 1996, стране 71-91 и 117-120). Ова тема је од нарочитог значаја с обзиром на мимоцрквени неоплатонизам који се испоставља антиисихастичком појавом.

¹² На тај начин се добија тзв. *Клаилов циклус* од 76 година, чијим множењем са седмицом настаје период од 532 године звани *Миротворни круг* или *Велики индиктион*.

¹³ Зодијак представља годишњи опход Сунца, при чему постоје *Тропски* и *Сидерички* зависно од тога да ли се почетна тачка ♈ одређује према добу године или звезданом небу. У значењу геометријске поделе на 12 знакова од по 30°, установио га је александријски астроном II века Клаудије Птоломеј.

¹⁴ Услед појаве зване *прецесија* (на латинском *praecessio* – предњачење), годишња доба се крећу кроз звездано небо чиме се Тропски и Сидерички зодијак разилазе 1° на 72 године. Васкрс пада између 22. марта и 25. априла, па је посве примерено пасхалним равнодневом сматрати почетни датум који им означава заједничку ♈-тачку.

¹⁵ Он доказује да је пасхалија устројена тако да начелно омогућава празновање Васкрса на уштап уколико исти падне у недељу. Трпковић тврди да је Александријска црква, којој је било поверено старање о спровођењу пасхалног правила, допуштала чак празновање на дан пре уштапа одобравајући радије то него да Васкрс падне много потом.

5. Пасхална алхемија

Васкрсу претходи припремни период звани *Часни пост* или *Велика четрдесетница*, чије недеље расветљавају правило Пасхе. Прва недеља поста – звана *победа православља* – посвећује се обнови светих икона, што подразумева обред њиховог освештања. Друга је посвећена Григорију Палами у славу исихастичког богословља. Трећа се назива *крстопоклона* будући да се обредно подиже Часни крст у знак сећања на пасхалну жртву. Наредна је пак недеља Јована Лествичника, а пета Марије Египћанке.

Четврта недеља Велике четрдесетнице се назива *средопосна* услед њеног посвећења Светом Јовану Синајском који је писац подвижничког приручника. Његова *Лествица*, која посредује између Земље и Неба откривајући Бога на свом врху, чини суштину исихастичког подвига (Јанарас 2005). Уздизање природе до Божанског престола успоставља пасхалну алхемију чији је предмет лични преображај твари (Елијаде 2018, стране 163-175).¹⁶ Јован Лествичник (2009, поука 6) наводи пример извесног исихасте са планине Хорив, који је стекао сећање на смрт и по упокојењу васкрсао из гроба. Црква у том погледу представља личност Пресвете Богородице која отвара пут обожењу природе (Лоски 2003, стране 143-145).

Зосима из Панопоља, који је био чувени алхемичар Александријске школе, такође наглашава чин успињања лествицом (Пингри & Катлер 1991). Александријска школа, која означава стваралачки период византинске алхемије, успешно је повезала филозофију антике са хемијским умећем (Марић 2002, стране 114-118). Превазишавши хеленистичко становиште где су филозофска теорија и занатске вештине биле раздвојене, она је знатно допринела појави математичке симболике током XVI и XVII века (Миловновић & Милићевић 2008). Никејски сабор, коме се приписује установљење пасхалног правила, је бригу о његовом спровођењу поверио Александријској цркви чији је патријарх обавештавао остале о датумима Васкрса. С тим у вези се помиње пасхални прорачун Ђирила Александријског од 95 година, који је Диокленцијанову еру (на латиснком Anno Diocletiani –

¹⁶ Пасхално правило које обједињује Сунчев и Месечев ход у том погледу представља *Камен мудрости*.

Лета Диоклецијановог) употребио у својству деветнаестогодишњег узорка (Миловановић 2019).¹⁷

Цариградском патријарху Михаилу Керуларију је приписивана склоност алхемији (Самодурова 1989, страна 334).¹⁸ Примедба је од значаја будући да је за његовог столовања на патријаршијском трону настао Велики раскол који сматрамо претечом исихастичких спорова, при чему се сукоб између осталог односио на употребу квасних хлебова што је симболика преображене твари (Милаш 1985, стране 79-100). Догматска несугласица је наступила поимањем Свете Тројице по ком Дух исходи од Оца и Сина. По православном предању, Бог је један с обзиром да је један Отац који представља монархистичко начело. Но будући Виновник преосталих лица, Он је уједно и граница саодноса којим стичу своју разноликост. Стога се Православна црква супротставила овом ставу који је крњио монархизам Тројице. Са становишта *филиокве* (на латинском *filioque* – и од Сина), јединство Свете Тројице је засновано на природи која се самим тим издиже у први план претварајући лица у унутарприродне везе. Узајамни односи по овом начелу уводе разноликост у првобитно јединство божанствене природе, док за православну веру они упоредо означавају разноликост и јединство с обзиром да се према Оцу односе као према Њеном начелнику (Лоски 2003, стране 52-53).

6. Питање календара

Православна црква говори о Богу Аврама, Исака и Јакова који је Тројица – Отац, Син и Свети Дух. Исповедати једно Божанство у том погледу значи видети у Оцу једини извор лица која од Њега попримају природу. Када међутим у први план иступи природа, лично искуство Тројице ишчезава уступајући место религиозној филозофији. На тај начин поимана, Света Тројица прераста у тројство које означава безличну природу објављену

¹⁷ Римски монах Дионисије Мали, коме је папин саветник Бонифације наложио да спроведе пасхално правило Никејског сабора, надовезао се на Ћирилове прорачуне. Како Диоклецијанова ера није коришћена у Риму, он је за потребу пасхалних таблица установио еру Христовог рођења (на латинском *Anno Domini* – Лета Господњег).

¹⁸ Михаило Псел му је посветио свој спис *О томе како начинити злато*.

очовечењем Христовим. У таквом усмерењу, богословско умозрење постаје искуство божанствене природе која би претходила Тројици, чиме нас прикривеним обраћањем приводи мимоцрквеном неоплатонизму (Лосев 1927, §13, глава 6).¹⁹ Овај став се у пуној снази испољио одступањем од црквеног календара, што је посве очекиван исход с обзиром да догма представља богослужбену свест чији је израз календарски систем.

С тим у вези, помињемо дело Нићифора Григоре *О датумима Васкрса* писано по налогу византинског цара Андроника II Палеолога који га је овластио да предложи реформу календара. Григора је био историчар, политичар и верски полемичар, али се попут свог учитеља Теодора Метохита такође занимао природним наукама изучавајући између осталог астрономију. Обавио је поверени му задатак изложивши у наведеном делу своје закључке и предлоге, али из разлога превасходно верске природе ова реформа никада није заживела (Скробоња 2014, стране 128-130). Његов ученик Исак Аргир је потврдио несувислост црквеног календара, премда томе није придавао нарочити значај уверен да кончина историје наступа за непуних 119 година (Видосављевић 2010, страна 140).²⁰

Византински математичар, астроном и богослов Исак Аргир остао је упамћен по подршци Варлааму Калабријском у спору против Григорија Паламе, написавши три трактата у којима пориче божанствену природу Таворске светлости. Спорови су настали након неуспелих преговора о унији које је, по налогу цара Андроника III, водио Нићифор Григора са представницима папе Јована XXII. Ово је изазвало догматске сукобе у Византији, пошто је као бранитељ православља иступило светогорско монаштво. Исихастичко богословље је однело победу на сабору у Цариграду и Григора, будући осуђен, повукао се у манастир на две године.²¹ Радови Григоре и Аргира се сматрају претечом грегоријанске реформе која је два века потом узела маха.

И надаље су реформа календара и унија ишле руку под руку. На Базелском сабору је усвојен пројекат који је израдила комисија чији је председник био

¹⁹ Православна црква се томе супротставља својим апофатизмом оваплоћеним у живописном образу.

²⁰ Реч је о испуњењу византинске ере окончањем седмог миленијума.

²¹ Исак Аргир је такође анатемисан на неком од помесних сабора.

кардинал Никола Кузански, али је његово спровођење обустављено. Током овог сабора вођени су преговори о унији са Православном црквом најпре у Ферари, а потом и у Фиренци. Намера је била да пошто се постигне уједињење буде уведен нови календар (Ангелов 2000, стране 68-69). Иако је цариградом завладао унијатски патријарх, унија је пропала пре свега захваљујући Светом Марку Ефешком и српском патријарху Никону који је одбио да присуствује њеном проглашењу.

Календарска реформа која је наступила током XVI века за столовања папе Гргура XIII, поистоветила је ♀-тачку Тропског зодијака и 21. март што је одговарало њеном положају током Никејског сабора. Ово је спроведено изостављањем десет дана и промењеним паравилом преступања, чиме је календар истргнут из пасхалије свдећи се на циклус годишњих доба (Миловановић 2019).²² По објави реформе, папа је испратио своје посланике да уруче богате дарове цариградском патријарху Јеремији II укључујући и предлог да се приклони новом стилу. Ускоро је у Цариграду сазван сабор православних цркава који је грегоријански календар предао анатеми. Решење које су потписали царигардски, александријски и јерусалимски патријарх у присуству осталих чланова Сабора саопштено је свим православним црквама, венецијанском дужду Даконтију, папи Гргуру XIII и другима (Ангелов 2000, стране 71-72).

Исти став је поновљен више пута током наредних векова, што сведочи о учесталим притисцима којима је Православна црква била изложена. Слабљењем Турског Царства крајем XVII века, они се преламају и на српском народу. Аустријски цар Франц I је преко Краљевског угарског намесничког савета упутио *интимат* карловачком митрополиту Стевану Стратимировићу тражећи од њега савет када и како увести грегоријански календар у Срба (Руварац 1905, страна 197). Митрополит му је одговорио на латинском језику

²² При том реформа није обухватила дане недеље, што обелодањује назор да се календар разматра мимо пасхалног правила.

темељно доказавши немогућност да Православна црква усвоји нови стил (Стратимировичь 1853).²³

7. Закључак

Наведене танчине ресветљавају космологију исихастичког подвижништва, која наглашава значај календарског питања што представља константу српске црквености. Она се пре свега огледа у заветном опредељењу за Небеско царство, чему је исихазам пресудно допринео (Тахиос 1975). Пећка патријаршија, која је у његовом артикулисању одиграла кључну улогу, представља пупак народа тј. космогонијско средиште. *Пећ* означава место где настаје Камен мудрости што је симбол Христа, чиме се космичка драма страдања, смрти и васкрсења пројектује на алхемијски поступак који одговара личном преображају твари (Елијаде 2018, стране 233-234). Ово је темељна одредница Косовског завета који се поистовећује са Голготом, што је израз богослужбене свести о изабраности народа (Познановић 1999; Тодоровић 2015, стране 274-286).

Свест о избору исихастичког подвига је непрестано присутна у Срба, тичући се између осталог односа према будизму који чини његов спецификум. Николај Велимировић (2003, страна 22) је с тим у вези закључио да сваки Србин у себи носи Индију. Она се јавља од народне епике до савремене књижевности, чему је пример песма Војислава Илића који је сматра прапостојбином рајског живота (Антологија српске књижевности. Војислав Илић – Песме).²⁴ Путопис кнеза Божидара Карађорђевића (2018, страна XII) расветљава упадљиву сродност индијског и српског народа.

²³ У одговору цару, Стратимировић запажа да за римокатолике календар знатно мање представља богослужбено питање него за Православну цркву, будући да они веру препуштају свештенству и папи. Ми се пак сматрамо православним по свом обреду који је израз свеколиког живота, па такву одлуку није кадар донети ни митрополит нити архијереји без сазивања народне скупштине.

²⁴ *То је било – сећаш ли се? – пре милијун можда лета
И још увек није било ових људи, овог света.
Ја сам био сам господар од зверова и од птица
Ти си била моје миље, моја лепа невестица.
И сада се живо сећам на тихотно једно вече
Ти почиваш на мом крилу, а ниже нас Гангес тече.
Као стражар плавог неба бледи месец тихо сјаје*

Дисова песма *Нирвана* представља уснули свет који ишчекује буђење (Антологија српске књижевности. Владислав Петковић DIS – Песме),²⁵ при чему будистичке слутње такође присуствују у осталим делима овог песника који о томе није имао подробних знања (Марић 2011, стране 120-130). Владика Николај везује *Нирвану* за тиховање сматрајући Буду пророком (Велимировић 1998, стране 67-69),²⁶ што је у крајњој линији потврђено присуством Преподобног Јоасафа у црквеном календару 19. новембра и иконографији чему Студеница представља упечатљив пример. До истих је налаза дошао Милош Радојчић (2003) током свог боравка на Цејлону.

Никола Тесла (1937) је у чувеном интервјуу истакао да су хришћанство и будизам највеће религије како по бројности тако и по значају, износећи своје уверење да будућност изискује заједничко језгро обе. Остаје да се види да ли је тиме наговестио занимање за исихазам, које је већ деценијама у порасту (Радовић 2010, страна 5). У сваком случају, пасхално правило представља битан искорак ка поимању овог језгра.

Литература:

Аурелије Августин 2009. *Исповести*, Дерета, Београд.

Касијан Ангелов 2000. Стари календар и наука. У: Владимир Димитријевић (ур.) *Црква и време* (странице 53-94), Очев дом, Београд.

Николај Велимировић 1998. *Молитве на језеру*, Евро – Невен, Београд.

Николај Велимировић 2002. *Живот Светог Саве*, Петровград, Зрењанин.

Николај Велимировић 2003. *Индијска писма*, Евро, Београд.

²⁵ *А прохладни ветар душе са висова Хималаје.
И нирвана имала је тада
Поглед који нема људско око:
Без облака, без среће, без јада,
Поглед мртав и празан дубоко.*

²⁶ *Царски син Индије учи душу моју, да се испразни потпуно од свега семена и усева света, и отпадне од свих змијских прелести немоћне и сеновите материје, па да као празна, мирна, чиста и блажена Нирвана чека. Слава нека је Буди, царском сину и неумитном учитељу народа свог!*

Александар Видосављевић 2010. *Археологија календара (од велике сеобе до данас)*, Логос, Београд.

Камај Дамасами 2014. / Khammai Dhammasami. / *Медитација сабраности у пракси*, Будистичко друштво „Средњи пут,“ Београд – Нови Сад.

Т. К. В. Десикачар 2015. *Срце јоге: развој личне праксе*, Бабун, Београд.

Милован Ђилас 2005. *Бесудна земља*, Политика, Београд.

Милош Ђурић 1929. Христос у светлу јога-науке. *Српски књижевни гласник* 26(7), 521-527.

Војислав Ј. Ђурић 1995. Узори Светог Саве. *Летопис Матице српске* 171(455), 491-498.

Мирча Елијаде 2015. *Слике и симболи*, Factum издаваштво, Београд.

Мирча Елијаде 2018. *Ковачи и алхемичари*, Factum издаваштво, Београд.

А. Н. Зелинский 1996. *Конструктивне принципе древнерусского календаря*, Подворье Русского на Афоне Свято-Пантелеймонова монастыря, Москва.

Ендре фон Иванка 1952. / Endre von Ivánka. *Byzantinische Yogis? Zeitschriften der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 102(2), 234-239.

Христо Јанарас 2005. *Метафизика тела*, Беседа, Нови Сад.

Радован Казимировић 1940. *Тајанствене појаве у нашем народу – креманско пророчанство*. Чарање, гатање, врачање и прорицање у нашем народу: прилог испитивању тајанствних духовних појава, Издање књижарнице Милорада П. Миланковића, Београд.

Константинос Калокирис 1967. / Konstantinos Kalokyris. *Byzantine iconography and 'liturgical time.'* *Eastern Church Review* 1(4), 359-363.

Кнез Божидар Карађорђевић 2018. *Записи о Индији: са 30 фотографија*, Матица српска – Задужбина Краља Петра I, Нови Сад – Топола.

Едвард Лабулеј 1859. / Edouard Laboulaye. *Variété. Journal des débats politiques et littéraires*, Jeudi 21. Juillet, 3-4; Mardi 26. Juillet, 2-3.

Свети Јован Лествичник 2009. *Лествица*, Светило, Београд.

А. Ф. Лосев 1927. *Философия имени*, Москва.

Владимир Лоски 2003. *Оглед о мистичком богословљу источне цркве*, Хиландар, Света гора.

Владимир Лоски 2006. *Боговиђење*, Хиландар, Света гора.

Илија Марић 2002. *Философија на истоку Европе: огледи из византијске, руске и српске филозофије*, Плато, Београд.

Илија Марић 2011. *Од филозофије до књижевности*, Плато, Београд.

Никодим Милаш 1985. *Словенски апостоли Кирило и Методије и истина православља*, Фототипско издање поводом 1100-годишњице од упокојења равноапостола и учитеља славног Светог Методија, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд.

Милош Миловановић 2019. *Питање календара у свтлости предања Српске православне цркве*, Архипелаг, Београд (у штампи).

Милош Миловановић & Вукашин Милићевић 2008. Вечност у једноме сату. *Саборност: часопис Епархије Браничевске* 2, 273-287.

Милош Миловановић & Бојан М. Томић 2016. / Miloš Milovanović & Bojan M. Tomić. Fractality and self-organization in the Orthodox iconography. *Complexity* 21 (S1), 55-68.

Владан Перишић 1996. *Раскрића: студије о јелинској и хришћанској филозофији*, Плато, Београд.

Александар Петровић 2017. *Од Наланде до Хиландара*, Матица српска – Филолошки факултет, Нови Сад – Београд.

Дејвид Пингри & Антони Катлер 1991. / David Pingree & Antony Cutler. Alchemy (*χημεία* or *χημεία*). У: Alexander P. Kazhdan (ур.) *The Oxford Dictionary of Byzantium* (књига 1, стране 54-56), Oxford University Press, New York – Oxford.

Жељко И. Познановић 1999. *Српска идеја*, Слободна књига, Београд.

Никола Попмихајлов 2007. *Водич за појце кроз савремену неумску нотацију*, Јасен, Београд.

Амфилохије Радовић 2010. Исихазам као освајање унутарних простора. У: *Исихазам: освајање унутарњих простора* (странице 5-16), Манастир Подмаине, Будва / *Теолошки погледи* 9(3), 1976, 145-152.

Светозар Радојчић 1952/53. Једна сцена из романа о Варалааму и Јоасафу у Цркви Богородице Љевишке. *Старинар: орган Археолошког института* 3/4, 77-81.

Светозар Радојчић 1955. Индија у нашој старој књижевности и уметности. *Међународна политика* 115, 13-14 / Svetozar Radojčić. India in Ancient Yugoslav Literature. *The Indo Asian Culture* 5(4), 1957, 387-395.

Милош Радојчић 2003. О Буди и будизму, Коломбо 23. октобра 1968. У: Милош Радојчић & Чедомил Вељачић & Владета Јеротић. *Будизам и хришћанство* (странице 11-102), Гутенбергова галаксија, Београд.

Димитрије Руварац 1905. Покушај да Срби источно-православне вере усвоје нов – Григоријев – календар. *Српски Сион: званичан лист Православног српског архијерејског синода Митрополије карловачке за духовне, црквене и јерархијске ствари* 15(8), петак 15. април, 197-200.

З. Г. Самодурова 1989. Естественонаучные знания. У: З. В. Удаљцова & Г. Г. Литврин (ур.) *Култура Византии. Вторая половина VII – XII в.* (странице 296-334), Наука, Москва.

П. Сантив 1907. / P. Saintyves. *Les Saints Successeurs des Dieux: essais de mythologie chrétienne*, Librairie critique, Paris.

Ала Селаври 1997. *Обитавање безграничног у срцу: бисери из "Добротољубља" и других духовних списа о непрестаној молитви Господу Исусу*, Манастир Хиландар, Света гора.

Бранислав Скробоња 2014. *О рачунању времена и православном календару*, Романов – Бард фин, Бања Лука – Београд.

Трајан Стојановић 2006. Структурне основе миленаризма код Јужних Словена у XVII и XVIII веку, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 120, 21-34 / Traian Stoianovich. Les structures millénaristes Sud-Slaves aux XVIIe et XVIIIe siècles. *Actes du premier congrès international des études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia, 26 août – 1 septembre 1966, III, Histoire (V^e – XVe ss.; XVe – XVIIe ss.), Sofia 1969, 809-819.

Стефанъ Стратимировичъ 1853. Царскому Величеству. *Сербскій лѣтопись* 27(88), 87-116.

Антониос-Емил Тахиос 1975. Исихазам у доба кнеза Лазара. У: Иван Божовић & Војислав Ј. Ђурић (ур.) *О кнезу Лазару: научни скуп у Крушевцу 1971.* (страни 93-103), Филозофски факултет – Народни музеј Крушевац, Београд – Крушевац.

Никола Тесла 1937. / Nikola Tesla. A Machine to End War: A Famous Inventor, Picturing Life 100 Years from Now, Reveals an Astounding Scientific Venture Which He Believes Will Change the Course of History. *Liberty*, February.

Ивица Тодоровић 2015. *Српска тајна: експериментална разматрања специфичних структура и семантичких образаца од изузетног значаја у српском етнокултурном контексту*, Етнографски институт САНУ – Невен, Београд.

Максим Трпковић 1909. *Празновање Васкрса у дан пуног месеца*, Државна штампарија, Београд.

Ејџи Хисамацу & Рамеш Патни 2015. / Eiji Hisamatsu & Ramesh Pattni. Yoga and the Jesus Prayer – A Comparison between aṣṭāṅga yoga in the Yoga Sūtras of Patañjali and the Psycho-Physical Method of Hesychasm. *Journal of Hindu-Christian Studies* 28, 55-75.